

Dil Felsefesinin Geleceğine Bir Bakış

R. Levent AYSEVER *

Özet

Bugün hakim olan dil ve anlam kavrayışımız, göstergebilimin dil ve anlam kavrayışı. Jacques Derrida'nın son biçimini verdiği, dili dil yapının özdeşlikler değil, ayrımlar olduğunu kabul eden bu kavrayış, üretilmiş bir "söz"ün (göstergenin, tümencin, metnin) mutlak, değişmez bir anlamı olamayacağını, buna dayanarak da dil kullanımının konuşanın/yazanın bir işlevi olmadığını ileri sürmektedir. "Söz" alış-verişinde konuşanı/yazanı yok sayan ve bu alış-veriş anlamaya indirgeyen bu kavrayışın, tıpkı "söz" alış-verişinde "dinleyeni/okuyanı" yok sayan ve onu anlatmaya indirgeyen geleneksel bakış gibi tek yanlı bir bakış olduğu açıktır: Anlama ile anlatma, konuşan/yazan kişi ile dinleyen/okuyan kişi ya da kişilerin "söz" ortamında kurdukları karşılıklı ilişki olarak tanımlayabileceğimiz bir sürecin birbirinden ayrılmaz iki parçasıdır. Dil felsefesi, içinde bulunduğumuz yüzyılda, konuşanı/yazanı olduğu kadar dinleyeni/okuyanı, anlatma kavramını olduğu kadar anlama kavramını da hesaba katan yeni bir dil ve anlam kavrayışına gebe görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: dil felsefesi tarihi, anlama, anlatma, dil kavrayışları, anlam kavrayışları.

Abstract

The current prevalent conception of language and meaning is that of semiotics. According to this conception, based upon Jacques Derrida's thought, language only consists of differences and a "word" (a sign, or a sentence, or a text) does not have a definite meaning, hence language is not a function of the speaker/writer. It is clear that announcing the death of the speaker/writer in verbal exchange and reducing this exchange to the hearer's/reader's understanding a word, like announcing the absence of the hearer/reader in the verbal exchange and reducing the verbal exchange to the meaning something, is a one-sided approach: Meaning something and understanding a word, speaker/writer and hearer/reader are complementary parts of the verbal exchange. Thus, the philosophy of language needs new conceptions of meaning and language which should consider not only the speaker/writer and meaning something, but also the hearer/reader and understanding a word.

Key Words: the history of philosophy of language, the conceptions of language and meaning, meaning something, understanding a word

* Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

Bugün hakim olan dil ve anlam kavrayışımız, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Charles S. Peirce ve Ferdinand de Saussure gibi öncülerin çizdiği yolda gelişen göstergebilimin en sonunda vardığı noktada ortaya çıkan dil ve anlam kavrayışı. Jacques Derrida kaynaklı bu kavrayışa göre, dili dil yapan şey özdeşlikler değil, ayrılıklardır; dolayısıyla üretilmiş bir "söz"ün (göstergelerin, tümcelerin, metinlerin) mutlak, değişmez bir anlamı olamaz. Ancak, bu temel düşünceden yola çıkarak "söz"ü konuşanın/yazarın elinden alıp dinleyenin/okuyanın eline teslim eden söz konusu kavrayışın yarattığı olumsuz bir sonuç var: "Söz" artık içi boş bir ses dizisinden başka bir şey değil: O artık kendisini üreten kişinin (konuşanın/yazarın) birine (dinleyene/okuyana) bir şeyler anlatmak için kullanabileceği bir araç değil. Konuşan/yazan anlatmak istediklerini "söz"ün içine ne kadar yerleştirmeye çalışırsa çalışsın, "söz" artık kendisini üretenin anlatmak istediklerini, delik deşik bir kovanın içine konan suyu taşıyabildiği kadar taşıyabiliyor. "Söz" artık konuşanın/yazarın değil, dinleyenin/okuyucunun malı; dinleyen/okuyan da, zaman zaman "açık metinler" halinde deyim yerindeyse tepsi içinde kendisine sunulan "söz"ü istediği gibi kullanıyor. Kısacası, artık kimse kimseyi dinlemiyor, kimse kimseyi anlamaya çalışmıyor.

Bu yazı, felsefenin "söz"ü konu edinen dalı dil felsefesinin geçmişinden yola çıkarak, onun bugün içinde bulunduğu bu hastalıklı durumdan bir çıkış yolu arama girişimidir.

I

Dil nedir? Dil ile dünya, dil ile zihin arasında nasıl bir ilişki vardır? Anlam nedir? Bir anlatımın anlamlı olmasını olanaklı kılan nedir? Dili kullanırken ne tür etkinliklerde bulunuruz? Anlatmak nedir? Anlamak nedir? Anlaşmak nedir? Dile ve dili kullanarak gerçekleştirdiğimiz etkilere ilişkin bu ve benzeri soruların, felsefenin konusu dil olan bir altalanının soruları haline gelmesi (daha açık bir deyişle dil felsefesinin doğuşu) 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Gottlob Frege, G. E. Moore ve Bertrand Russell'in çalışmalarıyla başlayıp 20. yüzyılın ortalarında John L. Austin'in çalışmalarıyla son bulan bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkan bir gelişmedir.

Felsefe tarihinde "çözümlemeci (analitik) felsefe" olarak adlandırılan ve 17. yüzyıl felsefesi ile 18. yüzyıl felsefesinin "yeni felsefe" arayışının 20. yüzyılın başında aldığı biçim olan bu geleneğin gerisinde de tıpkı 17. ve 18. yüzyıl felsefelerinde olduğu gibi felsefeye bir *çeki düzen verme* kaygısı bulunmaktadır. Çözümlemeci felsefe, yine tıpkı 17. ve 18. yüzyıl felsefeleri gibi bu kaygıyı gidermemin tek yolunun *yeni bir yöntemden* geçtiğini düşünür. Felsefeye çeki düzen verme kaygısından yola çıkan 17. ve 18 yüzyıl deneysel yöntem, bu yöntem

anlayışıyla da "felsefe"den "yeni felsefe" olarak adlandırdığı "bilim"e, bugünün neo-pozitivist bilim anlayışının ilk biçiminden başka bir şey olmayan bir bilim anlayışına varmış, böylece de "felsefe" ile "bilim"i bir ve aynı etkinlik haline getirmiştir. Ancak aynı kaygıdan yola çıkan çözümlemeci felsefenin önerdiği yöntem "çözümleme (analiz) yöntemi"nin ortaya çıkardığı "yeni" felsefe "bilim" değil, "bilimsel felsefe"dir. Başka bir deyişle çözümlemeci felsefenin yapmaya çalıştığı şey, "felsefe"yi "bilim" haline getirmeye çalışmak değil, ona "bilimsellik" kazandırmaya çalışmaktır.

Çözümlemeci felsefe akımının tek bir doğrultuda geliştiği söylenemez. Bu akımın içinde yer alanların, felsefeyi, herkesin her konuda aklına gelen her şeyi söylediği bir alan olmaktan çıkarıp ona bir çeki düzen vermek, daha açık bir deyişle felsefeyi, ortaya atılan savların doğru ya da yanlışlığından söz edilebilir "bilimsel" bir bilgi etkinliği haline getirme kaygısından yola çıkmak ve felsefe sorunlarını dilsel çözümler yaparak çözmek gibi birtakım genel ilkeler dışında pek ortak yönleri yoktur. Bunun için çözümlemeci felsefe bu çok genel ortak temeller üzerinde çeşitli dönemlerde çeşitli doğrultularda gelişen bir akım olarak değerlendirilmektedir. Akımı beş döneme ayıran ayrıntılı bir sınıflandırmaya göre (Gross, 1970: 13-14) Alman matematikçi ve mantıkçi Frege'nin "sayı" kavramı konusunda yaptığı çözümlerden etkilenen Moore ile Russell'ın 1914 öncesinde yaptığı çalışmaların temsil ettiği ilk dönemde, felsefe sorularının doğru sorulup yanıtlarının açık seçik bir biçimde verilmesi gereği üzerinde durulur. Moore ile Russell'a göre, bunu sağlamanın yolu soruları sorar ve yanıtlarken terimlerin anlamlarını açık seçik bir biçimde belirtmektir. Russell'ın 1914-19 arasındaki çalışmaları ile Ludwig Wittgenstein'in *Tractatus*'unda örneği görülen ve "mantıksal atomculuk" adıyla anılan ikinci dönemde, dizimsel yapısı dünyayı oluşturan temel varlıkların birbirleriyle olan ilişkilerini yansıtabilecek yapma bir dil kurma çabası öne çıkmıştır. Çünkü, mantıksal atomculara göre, çokanlamlı bir yapıda olan günlük dil kullanılarak ne doğru sorular sorulabilir ne de açık seçik yanıtlar verilebilir. Rudolf Carnap ile diğer mantıkçi pozitivistlerin temsil ettiği üçüncü dönemde de yapısı dünyanın yapısını uyan yapma bir dil kurma çabası öne çıkar, ama bu kez bu dilin, içinde hiçbir "metafizik" öge barındırmayan bir dil olmasına çalışılır.

Çözümlemeci felsefe geleneğinin ikinci ve üçüncü dönemlerinde günlük dilin çok anlamlı yapısının felsefe sorularının doğru sorulmasına, onlara verilecek yanıtların açık olmasına izin vermediği görüşü egemenken, geleneğin Gilbert Ryle ve ikinci dönem yapıtlarıyla Wittgenstein'in temsil ettiği dördüncü döneminde felsefe sorularının doğru sorulmamasının, yanıtlarının açık seçik verilmemesinin sorumlusu dilin çokanlamlı yapısı değil, dilin bu yapısının farkında olmayan, bunun için de dili yanlış kullananlar olarak görülmeye başlar. Bu dönemde, felsefe sorunları artık, dilsel çözümler yoluyla filozofların düştükleri tuzaklar gösterilip

bu tuzaklara düşmeden yeniden dile getirilerek ortadan kaldırılmaya çalışılır. Geleneğin Austin'in temsil ettiği beşinci ve son dönemine gelince, bu dönemde de felsefe yapmanın yolunun dilsel çözümler yapmaktan geçtiği düşüncesi egemen düşüncedir. Ancak bu kez üzerinde asıl durulan nokta, o güne dek yapılan dilsel çözümlerinin dayandığı temeller, daha açık bir deyişle dile ilişkin yaygın, yaygın olduğu ölçüde de kısır ve yetersiz olduğu saptanan dil anlayışıdır. Austin'in *How to Do Things with Words*'üyle başlatabileceğimiz bu dönem, dilsel çözümlerden çok dilin yapısına ilişkin çözümler yapan (dil yapısını sorgulayan); dolayısıyla **terimlerin** bir dildeki doğru kullanımlarının değil, **dilin** "doğru" (yani yerinde, uygun) kullanımının sorgulandığı bir dönemdir. Kısacası, dönem, **dilci felsefe** değil, **dil felsefesi** dönemidir.

II

Dil felsefesi yeni bir disiplindir ama dil felsefesi soruları her felsefe sorusu gibi Eskiçağdan beri şu ya da bu biçimde sorulup yanıtları aranan sorulardır. Birkaç örnek vermek gerekirse, Platon *Kratylos*'ta adlar ile onların adlandırdıkları şeyler arasındaki ilişkinin doğal mı yoksa uyuşmsal mı olduğunu tartışır.¹ Aristoteles *De Interpretatione*'de seslendirdiğimiz adların zihinde olanların, yazdığımız adlarınsa seslendirdiğimiz adların uyuşmsal simgesi olduklarını belirtir. (16a 3-7, 16a 13-16) Ortaçağ boyunca sözcüklerin kavram ve nesnelere olan ilişkisi sorgulanır. 17. ve 18. yüzyıllarda zihnin yapısı üzerine yazılan kitapların bir bölümü "Sözcükler Üzerine"dir. Ancak bütün bunlar bilginin yapısı ve kaynağı konusunda sorulara yanıt verilmeye çalışılırken dil ve anlam konusunda ortaya atılan birtakım ikincil görüşlerdir.² Bu bakımdan, Austin'e dek yapılanın dil felsefesi olmadığını, bilgi konusundaki temel soruların yanıtları verilmeye çalışılırken bilgi felsefesinin sınırları içinde kalınarak ortaya atılan birtakım dil-anlam kuramları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Austin'e gelene dek dil-anlam kuramı zihinci, göndergeci ve davranışçı olarak adlandırabileceğimiz üç aşamadan geçmiştir. Zihinci kuram, Aristoteles'ten başlayarak Frege'nin anlam ile göndergeyi birbirinden ayırmasına dek iki bin yılı aşkın bir süre felsefe tarihine egemen olmuştur. Daha çok dil-zihin ilişkisini sorgulayan bu dil-anlam kuramına göre, dil, insanın, görünmez zihin içeriklerini başkalarına aktarmak için kullandığı görünür işaretlerden başka bir şey değildir. Dilde kullandığımız en küçük anlamlı anlatımlar olan sözcükleri zihnimizdeki

¹ Bu konuda ayrıca bkz. Aysever 2002.

² Dil felsefesi tarihi konusunda yapılmış toplu çalışmaların sayısı oldukça azdır. Norman Kretzmann'ın çalışması (Kretzmann, 1967) yapılanların en kapsamlısıdır: Dil felsefesi tarihine genel bir bakış için onun bu çalışmasına bakılabilir. Aynı amaçla ayrıca bkz. Shields, 1998; Szabó, 1998; Ebbesen, 1998.

idelerin/kavramların yerine, bu sözcüklerden oluşan tümceleri de kavramları birbirine bağlayarak oluşturduğumuz düşüncelerin yerine kullanırız. Hangi dilsel anlatımların hangi kavram ya da düşüncenin yerine kullanılacağını belirleyen şey uyulaşımıdır. Kısaca söylemek gerekirse, zihinci kuram, dilsel anlatımların, zihnimizdeki kavramlarla düşünceleri temsil ettiklerini; bir dilsel anlatımın anlamının, temsil ettiği zihin içeriği olduğunu ileri sürer.³

Göndergeci kuram, Frege'den sonra, Russell ile Wittgenstein'in temsil ettiği mantıksal atomculuk ve ondan etkilenen Viyana Çevresi filozoflarının savunduğu dil-anlam kuramıdır. Frege'nin "Anlam ve Gönderge Üzerine" (Ueber Sinn und Bedeutung / On Sense and Meaning) başlıklı ünlü yazısında⁴ 'Akşamyıldızı' ile 'Çobanyıldızı'nın ('Sabahyıldızı') aynı nesneyi (Venüs gezegenini) gösterdiklerine, ama bunu farklı tarzlarda yaptıklarına dikkat çekmesinden sonra, zihinci kuramın bir algı sorunu olarak dil-anlam kuramının dışında tuttuğu dil-dünya ilişkisi dil-anlam kuramının bir parçası haline gelir. Deneyciliğin bilgi konusundaki kaygılarını paylaşan mantıksal atomcular ile Viyana Çevresi filozofları, dili dünyayı betimlemenin bir aracı olarak görürler ve zihincilerin dil ile zihin arasında kurdukları birebir ilişkiyi dil ile dünya arasındaki bir ilişki haline getirirler: Sözcükler dünyadaki nesnelere, sözcükleri bir araya getirerek kurduğumuz tümceler ise dünyada bu nesnelere bir araya gelmesiyle ortaya çıkan olgu ya da durumları temsil ederler. Sözcük ile nesne, tümce ile olgu/durum arasındaki bu temsil etme ilişkisini belirleyene uyulaşımıdır. Buna göre, dilsel anlatımların anlamı temsil ettikleri nesne ya da olgu/durumdan başka bir şey değildir.

Davranışçı kurama gelince, yirminci yüzyılın ortalarında Charles Morris gibi felsefecilerin (*Sing, Language, and Behavior*, 1946) Leonard Bloomfield gibi dilbilimcilerin (*Language*, 1935), Charles Osgood gibi ruhbilimcilerin (*Method and Theory in Experimental Psychology*, 1953) yer aldığı, birtakım çok genel ilkelerin etrafında toplayabileceğimiz bu kuram, dil ve anlam konusunda köklü bir dönüşümü temsil eden, belli sınırlar içinde Austin'le birlikte ortaya çıkan yeni bakışı paylaşan bir kuramıdır.

Her şeyden önce sözcüğü değil, tümceyi temele alan bir bakıştır. Daha da önemlisi, zihinci ve göndergeci kuramların bilgi felsefesi çıkışlı olmalarının bir

³ William P. Alston, zihinci kuramın en klasik ifadesini John Locke'ta bulduğunu belirtmektedir (Alston, 1965: 22) Ancak Locke'un *Essay Concerning Human Understanding* (1963: 161; 1992: 262) dilsel anlatımların zihindeki tasarımlarla düşünceleri temsil ettiklerini, bu tasarımlarla düşüncelerin aracılığıyla temsil edildikleri dilsel anlatımların anlamlarını teşkil ettiğini belirtirken, aslında, Aristoteles'ten beri değişik biçimlerde ifade edilen, dilsel anlatımların zihindeki tasarımların uyulaşım sal işaretleri oldukları yollu düşüncüyü yinelemekten başka bir şey yapmıyordu. Yukarıda 3. dipnotta belirtilen dil felsefesi tarihi çalışmaları bunu çok açık bir biçimde göstermektedir.

⁴ Frege'nin ilk kez 1892'de *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*'te (cilt 100) yayımlanan bu yazısının özellikle Carnap'ın *Meaning and Necessity*'si (1947) üzerindeki etkisi büyüktür.

sonucu olarak yalnızca bildiri tümcelerini, yani bir doğruluk değeri olan tümceleri dikkate almalarına karşılık, davranışçı kuram bildiri tümceleri yanında, soru, emir, istek vb. tümcelerini de açıklayabilecek bir kuramdır. Getirdiği açıklama doyurucu olmaktan uzak olmakla birlikte dilin bilgi iletme, bilgi ortaya koyma gibi belli bir kullanımıyla sınırlı olmayan, dilin bütününe yönelik bir tutum içindedir; dolayısıyla da dile daha tepeden bakar: Dili kullanmanın bir davranışta bulunmak, daha açık bir deyişle konuşan kişinin uyarım koşullarına gösterdiği tepki olduğunu ileri sürer ve anlamı bu iki kavramın (uyarım koşulları ile tepki kavramlarının) kılavuzluğunda açıklamaya çalışır.⁵

Austin'in, 1955 yılında Harvard'da verdiği William James Derslerini içeren, ilk kez ölümünden sonra 1962 yılında yayımlanan⁶ *How to Do Things with Words*'ü, onun bütün bu dil-anlam kuramlarına yönelttiği belli temel itirazlar üzerinde yükselir.

İlk itiraz sözcüğün temele alınması, ikincisi dilin tek işlevinin bildirmek olduğunun düşünülmesidir (Austin, 1984: s. 1). Örtük bir biçimde de olsa davranışçı dil-anlam kuramında da gördüğümüz bu iki itirazdan başka, onun çalışmasının gerisinde, açıkça dile getirilmez ama, davranışçı kurama yönelik bir itiraz daha vardır. Ona göre, evet, dili konuşmak, bir davranışta bulunmak demektir. Ancak o, davranışçılardan farklı olarak, dili konuşan kişinin herhangi bir insan davranışında bulunmadığını, ancak bir şey söylerken yerine getirilebilen, "söz edimleri" dediği, bildirmek, söz vermek, emir vermek, hapse mahkum etmek, başsağlığı dilemek gibi dil edimlerinde bulunduğunu da belirtir. Bu davranışlar kurala dayalı davranışlardır. Bunun için, karşımızdaki birine bir şey anlatmak amacıyla bir tümce ürettiğimizde, doğru ya da yanlış bir şey söylemiş olmayız, yerinde ya da yerinde olmayan (kurala uygun ya da kurala aykırı) bir davranışta bulunmuş oluruz. Ona göre, kendisinden önce ortaya atılan dil-anlam kuramlarının gözardı ettiği en önemli nokta budur: Karşısındaki kişiye bir şey anlatmaya çalışmanın bir nesneye göndermede bulunup o nesneye bir anlatım yüklediği görülmüş, ama bu kişinin bunu yaparken kurala dayalı bir davranışta bulunduğu görülememiştir.

50'li yıllarda dili konuşmanın kurala dayalı bir davranışta bulunmak demek olduğunu savunan önemli bir ad daha vardır: H. Paul Grice. Ancak, bir şey söyleyip yalnızca söylediğimizi anlatmaya çalıştığımız durumları dikkate alan bir

⁵ Davranışçı kuram ve ona yöneltilen eleştiriler için bkz. William P. Alston, 1965: 25-31; Arda Denkel, 1984: 69-72.

⁶ Kitabı yayıma hazırlayan J. O. Urmson ilk baskıya yazdığı önsözde, Austin'in, bir notunda, bu deslerin altında yatan temel düşüncelerin 1939 yılında biçimlendiğini, daha sonra onları 1946 yılında yayımladığı "Other Minds"ta kullandığını, ondan kısa bir süre sonra da değişik topluluklar önünde yaptığı birkaç konuşmada bu temel düşünceleri geliştirdiğini belirttiğini yazmaktadır (Austin, 1984: vi).

dil-anlam çözümlemesi geliştiren Austin'den farklı olarak Grice, Austin'in ciddi ve düz kullanımların karşısına koyarak çözümlemesinin dışında bıraktığı, bir şey söyleyip söylediğimizden başka bir şey anlatmaya çalıştığımız durumları dikkate alan bir dil-anlam çözümlemesi sunar. Grice'in dil felsefesine önemli bir katkısı da, dilsel davranışın yönelimsel bir davranış olduğu yollu görüşüdür. Ona göre, konuşan kişinin bir şey anlatmaya çalışırken ürettiği tümce, onun bu tümceyi üretirkenki yönelimlerinin de taşıyıcısıdır.⁷

60'lı ve 70'li yıllar Austin'in söz edimleri kuramının tartışılıp geliştirildiği yıllardır. Bu yıllarda, Austin'in öğrencisi John. R. Searle, *Speech Acts*'ta (1969) ve onun ardından ayrı ayrı yayımlayıp daha sonra *Meaning and Expression* (1979) başlığı altında kitaplaştırdığı bir dizi yazısında Grice'min yönelim kavramını da kullanarak, söz edimleri kuramına son şeklini vermiştir. Austin ve Grice gibi dili konuşmanın kurala dayalı bir davranışta bulunmak demek olduğunu savunan Searle, Grice'in yönelim kavramını kullanmakla birlikte onun dil-anlam çözümlemesini konuşan değil, dinleyen kişiyi temele aldığı için kabul etmez. O, Austin gibi, dil-anlam çözümlemesinin konuşan kişiyi temele alması gerektiği düşüncesindedir.⁸ Ancak o, Austin'den, onun "düz söz" kavramına,⁹ edimsöz edimleri sınıflandırmasına¹⁰ ve başarı koşulları olarak saydığı koşullara yönelttiği eleştiriler¹¹ bir yana, iki önemli noktada ayrılır. Austin'in bir şey anlatmaya çalışmak (yani bir şeye göndermede bulunup o şeye bir anlatım yüklemek) ile bir şey söyleyerek bir şey yapmaya çalışmayı, Austin'in terimleriyle "anlam" ile "edimsöz gücü"nü birbirinden ayırmasına karşılık, Searle, bu ikisinin bir ve aynı şey olduğunu ileri sürer. (Searle, 1968: 417-19) İkincisine gelince, Searle, Austin'in çözümlemesinin dışında tuttuğu ciddi olmayan (X deyip Y'yi anlatmaya çalıştığımız) kullanımları "dolaylı söz edimleri", "eğretileme", "kurgusal söylem" başlıkları altında dil-anlam çözümlemesinin içine sokar ve onları, ciddi ve düz (X deyip X'i anlatmaya çalıştığımız) kullanımları yöneten kurallardan bilinçli sapmalar olarak açıklar.¹²

⁷ Grice'in görüşleri için özellikle "Logic and Conversation" ve "Meaning" başlıklı yazılarına bkz.: H. P. Grice, 1989. 22-40, 213-23.

⁸ Ayrıntısı için bkz., 1974: 42-50; 2000: 114-123.

⁹ Searle'ün Austin'in "düz söz" (locutionary) kavramına yönelik eleştirileri için bkz. J. R. Searle, 1968; Aysever, 2000: 26-34.

¹⁰ Searle'ün Austin'in yaptığı sınıflandırmaya yönelik eleştirileri için bkz. Searle, 1989b; Aysever, 2000: 47-52.

¹¹ Searle'ün koşullar konusunda Austin'e yönelttiği eleştiri için bkz. Searle, 1989f: 12-13; Aysever, 2000: 35-36.

¹² Searle ciddi olmayan sözcelemleri, *Speech Acts*'in ardından kaleme alıp daha sonra *Expression and Meaning*'te birarada yayımladığı "Indirect Speech Acts", "The Logical Status of Fictional Discourse" ve "Metaphor" başlıklı yazılarında inceler. Onun ciddi olmayan sözcelemler konusundaki değerlendirmeleri için ayrıca bkz. Güneytepe, 2003: 103 vd.

III

Austin ile Searle'ün söz edimleri kuramı 70'li yılların ortalarından beri bir eleştiri süzgecinden geçmektedir. Yapılan eleştirilerin çok büyük bir bölümü dili konuşmanın kurala dayalı bir davranışta bulunmak olduğu ve dilsel anlatımların anlamlarını onları kullanırken yerine getirdiğimiz söz edimlerini yöneten kuralların belirlediği gibi kuramın temel savlarını kabul edenlerin, söz edimleri sınıflaması, söylenen ile onun aracılığıyla anlatılmaya çalışılan içerik arasındaki ilişki gibi noktalarda kurama yönelttiği eleştirilerdir.¹³ Bu tür eleştirilerin kuramı gelecekte hangi noktaya getireceğini kestirmek çok kolay değildir, ama kuramın ana savlarının değişmediğine bakarak, bu noktanın dil felsefesinde, kuramın kendisinin yarattığı gibi köklü bir dönüşüm yaratmayacağını şimdiden söyleyebiliriz.

Kurama, aynı kuramsal çerçevenin içinden yapılan bu tür eleştirilerin dışında bir de başka bir kuramsal çerçeveden bakılarak yapılan bir dizi eleştiri daha vardır. Günümüze hakim olan Derrida kaynaklı dil ve anlam kavrayışı işte bu noktada ortaya çıkmakta ve doğrudan doğruya kuramın temel savlarına yönelik eleştiriler ileri sürmektedir.

Austin ile Searle'ün söz edimleri kuramının gerisinde, aslında Aristoteles'ten beri hiç tartışılmadan kabul edilen bir dizi temel sav yatmaktadır. Bunların ilki, yazının ağızımızdan çıkan sözleri, ağızımızdan çıkan sözlerin ise zihnimizdeki tasarım ve düşünceleri temsil ettikleri savıdır. İkincisi, ağızımızdan çıkan sözler ile onların temsil ettikleri şeyler arasında uyulaşimsal bir ilişki olduğu; üçüncüsü, ağızımızdan çıkan sözlerin uyulaşimsal olarak temsil ettikleri bu şeylerin, onların anlamlarını teşkil ettiğiidir. Söz edimleri kuramının bunlar dışında, iletişimin konuşan kişinin inisiyatifinde gelişen bir süreç olduğunu; konuşan kişinin bir şey anlatmaya çalışırken kullandığı dilsel anlatımın, o anlatımı kullanırkenki yönelimlerinin taşıyıcısı olduğunu; dinleyen kişinin konuşan kişinin anlatmaya çalıştığı şeyi anlamasının, onun bu yönelimlerini kavramasından başka bir şey olmadığını da kabul eder.

Derrida'nın, söz edimleri kuramı ile Aristoteles'ten beri dil ve anlam konusundaki ortaya atılan bütün görüşlerde karşı çıktığı noktalar da işte bunlardır.

Kendi dışında başka bir şeyi (bir kavramı/düşünceyi, ya da bir nesneyi/olguyu) temsil eden (ya da kendisi dışında başka bir şeyin yerine kullanılan) uyulaşimsal bir işaret olarak dilsel anlatım kavramı, aslında, bütün bir batı düşünce geleneğiyle hesaplaşmaya girişen Derrida'nın eleştiri oklarının hedefindeki "gösterge" kavramından başka bir şey değildir: O kendi gösterge kavramını geliştirirken, kendilerinden önemli kavramlar ödünç aldığı Charles Sanders Peirce ile Ferdinand de

¹³ Searle'ün geliştirdiği biçimiyle söz edimleri kuramına yöneltilen eleştiriler için bkz. Ernest Lepore-Robert Van Gulick, 1991: 1-102.

Saussure'ün önemli bakımlardan geleneksel anlayışinkine koştur bir kavram üçlüsü olarak sundukları "gösterge" kavramını sorgulamaktadır.¹⁴

Peirce, "birisi için belli bir bakımdan, ya da belli bir işlevle birşeyin yerini tutan şey" olarak tanımladığı göstergeyi, nesne, nesneyi sunan gösterge ve göstergenin bir yorumlayanın zihnindeki etkisi (başka bir deyişle göstergenin anlamı) arasındaki bir ilişkiler bütünü olarak açıklar. (Peirce, 1997) Saussure'e göreyse, gösterge, her şeyden önce, dil yeteneğinin bireysel yönünü temsil eden "söz"e karşılık dil yeteneğinin toplumsal yönünü temsil eden "dil"in oluşturucu ögesidir: Saussure, "dil"in bir göstergeler bir dizgesi olduğunu ileri sürmektedir. (Saussure, 1966: 17; 1976: 36) Ayrıca ona göre bir gösterge, bir nesneyle bir adı değil, bir işitme imgesiyle bir kavramı birleştirir (Saussure, 1966: 66; 1976: 60) ve işitme imgesiyle (yani gösterenle) kavramı (yani gösterileni) birleştiren bağ nedensizdir (Saussure, 1966: 67; 1976: 61).

Geleneğin ve Peirce'in kavram üçlüsünde yer alan nesnenin yerine, anlaksal nitelikli olduğunu önemle vurguladığı (Saussure, 1966: 66; 1976: 60) işitme imgesini koyması, elbette, Saussure'e dil felsefesi tarihinde ayrı bir yer kazandırmıştır. Ne var ki o da, tıpkı Peirce ve gelenek gibi, bize bir kavram üçlüsü sunmakta, daha da önemlisi geleneğin uyulaşimsallık ve temsil etme gibi iki temel düşüncesini paylaşmaktadır. Nitekim Derrida da Saussure'ü, geleneksel düşünceyle olan bu bağı nedeniyle eleştirmektedir.

Derrida'ya göre Saussure, özellikle dili dil yapan şeyin özdeşlikler değil, ayrımlar olduğunu vurgulayarak, gelenekten ödünç aldığı gösterge kavramını geleneği ortadan kaldırmak yolunda önemli adım atmıştır. (Derrida, 1981a: 18; 1999a: 176) Ancak o, göstergeyi gösteren ve gösterilen diye ayırarak, tıpkı geleneğin yaptığı gibi, bir gösterge aracılığıyla gösterilen, kendi başına var olan değişmez aşkın bir varlığın olabileceğini kabul etmiş ve böylece "Sokrates öncesi filozoflardan Heidegger'e dek" (Derrida, 1998: 3) bütün batı felsefe geleneğinin içine düştüğü "metafiziğe" saplanmıştı. (Derrida, 1981a: 18-20; 1999a: 176) Derrida, varlığı hep şu-anda-bulunuş olarak gören batı felsefesinde merkeze konan şeylere verilen 'öz', 'ilke', 'erek', 'varoluş', 'bilinç', 'tanrı' vb. bütün adların şimdi ve burada bir "bulunuş"a işaret ettiğini belirtir. Oysa, ona göre, göstergeler aracılığıyla gösterilen aşkın bir gösterilen yoktur. Derrida, her gösterenin başka bir göstereni gösterdiğini, dolayısıyla ancak ve ancak bir gösterenler zincirinden söz edilebileceğini ileri sürer. Bunun sonucuysa, anlama alanının ve oyununun¹⁵ sonsuzca genişlemesidir. (Derrida, 1978: 279-80; 1999b: 166)

¹⁴ Derrida'nın Saussure değerlendirmesi için özellikle bkz. Derrida, 1998: 29-73; Derrida, 1981a: 17-29 (1999a: 175-80); Peirce değerlendirmesi için özellikle bkz. Derrida, 1998: 48-50.

¹⁵ Bu oyunun olanağını yaratansa "différance"tır. Bkz. Derrida, 1982: 10-11; 1999c: 53.

Derrida'ya göre, söz edimleri kuramı da içinde olmak üzere geleneksel düşüncenin düştüğü bir başka yanlış da, yazıyı konuşmanın temsili olarak değerlendirip ikincil konuma itmesidir. Derrida, geleneksel düşüncede konuşmanın birincil konuma çıkarılmasının gerisinde "bulunuş metafiziği"nin bulunduğunu belirtmektedir. Konuşmada, konuşan kişi ürettiği sözle eş-anlı bulunduğundan sözle arasında zamansal ya da uzamsal bir uzaklık yoktur. Bu doğrudanlık, konuşmada, konuşan kişinin ürettiği söz ve o söz aracılığıyla anlatmaya çalıştığı şey arasında bir örtüşme olduğunu varsayar. Başka bir deyişle, anlamın söz'de içkin olduğunu kabul eder.¹⁶

Yazıyı, konuşmanın kaydı olarak olarak gören bu bakış, yazının, yazarının düşüncelerini onun yokluğunda da temsil ettiğini düşünür. Ancak Derrida'ya göre, yazıda yazarın yazısıyla aynı anda bulunmayışı, uzakta bir bulunuş değildir; mutlak bir yokluktur. Dolayısıyla yazarın yönelimleri, yani anlatmak istedikleri yazının hiçbir yerinde yazarın yöneldiği biçimde bulunmaz. Çünkü bir yazıyı yazı yapan, onun, üretildiği bağlam ve yazarının yokluğunda bile görevini yerine getirebilmesidir. Derrida, yazıyı yazı yapan bu özelliğin, konuşma için de geçerli olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla, ona göre, tıpkı yazıda olduğu gibi, konuşmada da konuşan kişinin yönelimlerini iletmesinin önünde her zaman bir engel vardır. Bu nedendir ki, okunan bir metni, duyulan bir sözü anlamak, onun sahibinin, yani yazan/konuşan kişinin yönelimlerinin kavranması olarak değil, bir göstergeler zinciri boyunca sürekli bir devinim olarak anlaşılmalıdır.¹⁷

IV

Günümüzün hakim dil ve anlam kavrayışının en önemli temsilcisi Derrida'nın dil ve anlam kavramlarına bakışı ile Aristoteles'ten Searle'e dek felsefe tarihine hakim olan geleneğin bu kavramlara bakışının farklı olduğu açıktır. Gelenek dil ve anlam kavramlarına konuşanın durduğu noktadan bakmaktadır. Bu, özellikle söz edimleri kuramında çok bilinçli bir bakıştır: Searle, söz edimlerinin başarı koşullarını sorgularken, onların dinleyen değil, konuşan kişinin yerine getirdiği edimler olduğu kabulünden yola çıkmaktadır.¹⁸ Derrida'ya gelince, o dilin konuşan kişinin bir işlevi olmadığını, tersine konuşanın/yazarının dilin bir işlevi olduğunu söylemekte, konuşan özne diye bir şey olmadığını ileri sürmektedir. (Derrida, 1982: 15; 1999c: 55) Bu nedenle onun dil ve anlam kavramlarına daha çok dinleyenin/okuyanın durduğu noktadan baktığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla,

¹⁶ Geleneğin yazıya bakışı için bkz. Derrida, 1998: 6 vd.; 1999d; ayrıca bkz. Güneytepe, 2003: 130 vd.

¹⁷ Ayrıntısı için bkz. Güneytepe, 2003: 130 vd.

¹⁸ Bkz. Searle, 1974: 57-61; 2000: 132-38.

geleneğin bir **anlatma** kuramı ortaya atarken, Derrida'nın bir **anlama** kuramı geliştirmeye çalıştığını söylemek yanlış olmaz.

Ne var ki, anlama ile anlatma, konuşan/yazan kişi ile dinleyen/okuyan kişi ya da kişilerin "söz" (dilsel anlatım, yani gösterge, tümce, metin) ortamında kurdukları karşılıklı ilişki olarak tanımlayabileceğimiz bir sürecin birbirinden ayrılmaz iki parçasıdır. Eğer ortada bir "söz" varsa, mutlaka onu üreten biri (konuşan/yazan bir kişi) ve onun o "söz"le anlatmaya çalıştığı bir şey olması gerekir; konuşan/yazan ve onun bir şey anlatma yönelimi yok sayıldığında, ortadaki "söz" değil, yalnızca bir gürültüdür. Eğer ortada bir "söz" varsa, mutlaka onun hedeflendiği biri (dinleyen/okuyan bir kişi) ve onun "söz"den bir şey anlama amacı olması gerekir; dinleyen/okuyan ve onun bir şey anlama amacı yok sayıldığında, ortadaki yine "söz" değil, yine yalnızca bir gürültüdür.

Elbette, her "söz" alış-verişinin mutlaka bir anlaşmayla sonuçlanması gerekmez: Tarafların (ya da taraflardan birinin) bir "söz" alış-verişini engelleyecek bedensel ya da zihinsel bir eksikliği olmamasına, tarafların "söz" alış-verişinin yapıldığı dili bilmelerine rağmen, konuşanın/yazanın ürettiği "söz" aracılığıyla anlatmaya çalıştığı şey, dinleyenin/okuyanın karşısında bulunduğu "söz"den anladığı şeyle örtüşmeyebilir. Konuşan/yazan X deyip onunla Y'i anlatmaya çalıştığı halde dinleyen/okuyan duyduğu/okuduğu X'ten Y'yi anlamayabilir. Aynı şekilde konuşan/yazan X deyip onunla Y'yi anlatmaya çalışmadığı halde dinleyen/okuyan duyduğu X'ten Y'yi anlayabilir. Bunlar da en az anlaşmanın olduğu durumlar kadar "söz" alış-verişinin doğal bir parçasıdır.

Geleneksel bakış, konuşanın/yazan, dolayısıyla anlatma temelli bir bakıştır. Bunun için de dinleyeni/okuyucuyu, konuşana/yazana; anlamayı, anlatmaya indirgemektedir. Bu bakışa göre, dinleyenden/okuyandan beklenen, X deyip onunla ister X'i ister Y'yi anlatmaya çalışsın, konuşanın/yazanın anlatmaya çalıştığını anlamaktır. Derridacı bakışsa, konuşanı/yazanı, dolayısıyla da anlatmayı yok saymakta, "söz" alış-verişini bir anlama sürecine dönüştürmektedir.

Oysa, konuşanın/yazanın X deyip onunla X'ten başka bir şeyi anlatmasının söz konusu olmadığı bir kullanma kılavuzunda, söz gelişi bir elektirikli süpürgenin kullanma kılavuzunda geçen, süpürgenin en minik tozları bile emdiği yollu bir anlatımdan, dinleyenin/okuyanın, dünyaya ilişkin bilgisini (geri-plan bilgisini) kullanarak, söz konusu süpürgeyi tasarlayanların bu süpürge tasarımlarında temizlik hastalarını bile hesaba kattıklarını da anlatmaya çalıştıkları gibi bir sonuca varmasını engeleyen hiçbir şeyin olmadığı açıktır. Aynı şekilde, konuşanın/yazanın X deyip onunla Y'yi anlatmaya çalıştığı, söz gelişi 'Seni günahım kadar seviyorum' diyerek dinleyene/okuyana kendisini hiç sevmediğini anlatmaya çalıştığı durumda bile, X'ten ('Seni günahım kadar seviyorum'dan) Y'nin ('Seni hiç sevmiyorum'un) anlaşılabilmesi için en önce X'ten X'in anlaşılmasının (konuşanın/yazanan X ile

anlatmaya çalıştığı Y'nin anlaşılmasından önce, onun X ile anlatmaya çalıştığı X'in anlaşılmasının gerektiği) açıktır.

Aslında, konuşanı/yazanı ve anlatmayı temele almak ile dinleyeni/okuyanı ve anlamayı temele almanın, felsefe tarihinde, bilginin kaynağını akıl olarak görmek ile deney olarak görmek gibi bir durum olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bugünden bakıldığında, bilgi felsefesinde, 17. yüzyıl rasyonalizmine bir itiraz olarak ortaya çıkan 18. yüzyıl deneyciliğinin bilginin gözden kaçan bir başka kaynağına dikkat çekmesinin, aslında, Kant'ın "bilgi deneyle başlar, ama deneyden çıkmaz" düşüncesinin bilgi felsefesinde yarattığı dönüşüme gebe bir adım olduğu çok açık görünmektedir. Tıpkı bunun gibi, Derridacı bakışın konuşan/yazar ile dinleyen/okuyucu arasındaki "söz" alış verişinde gözardı edilen bir ikinci öge olarak dinleyene/okuyana ve anlamaya dikkat çekerek dil felsefesinde yeni bir dönüşüm yaratacak nitelikte bir adım olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda, dil felsefesinin 21. yüzyılda, Kant'ın yaptığına benzer bir sentez denemesine (ya da denemelerine) gebe görünmektedir. Bu sentez denemesinin (ya da denemelerinin) ayrıntılarını şimdiden kestirmek güçtür. Ancak şimdiden, bu tür bir denemede ya da denemelerde, "söz"ün merkeze alınacağını ileri sürebiliriz.

KAYNAKÇA

Alston, William P. (1965). *Philosophy of Language*, Engewood Cliff, N.J.: Prentice Hall.

Aristoteles. (1971). *De Interpretatione*, İngilizceye çev. E. M. Edghill, *The Works of Aristotle*, cilt I, Oxford: Oxford Un. Press.

Aristoteles. (1996). *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi.

Austin, John L. (1984). *How to Do Things with Words*, Oxford/New York: Oxford Un. Press.

Aysever, R. Levent (2000). "Dil Felsefesi, Söz Edimleri Kuramı ve John R. Searle", Searle 2000 içerisinde (s. 7-62).

Aysever, R. Levent (2002). "Kratylos: Adların Doğruluğu ve Bilgi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 19, sayı 2, s. 153-166.

Denkel, Arda (1984). *Anlamın Kökenleri*, İstanbul: Metis Yayınları.

Derrida, Jacques (1978). "Structure, Sign and Play in The Discourse of the Human Sciences," İngilizceye çev. Alan Bass. J. Derrida, *Writing and Difference*, Londra: Roudledge & Kegan Paul, s. 278-92.

Derrida, Jacques (1981a). "Semiology and Grammatology: Interview with Julia Kristeva", İngilizceye çev. Alan Bass. Jacques Derrida, *Positions*, Londra: The Athlone Press, s. 15-36.

Derrida, Jacques (1982). "Différance," İngilizceye çev. Alan Bass. J. Derrida, *Margins of Philosophy*, New York/Londra: Harvester Wheatsheaf, s. 1-27.

Derrida, Jacques (1998). *Of Grammatology* (corrected edition), İngilizceye çev. Gayatri Chakravorty Spivak, Baltimore/Londra: The John Hopkins Un. Press.

Derrida, Jacques (1999a). "Göstergebilim ve Gramatoloji", Türkçeye çev. Tülin Akşin. *Toplumbilim*, sayı 10/Jacques Derrida Özel Sayısı, s. 175-183.

Derrida, Jacques (1999b). "İnsan Bilimlerinin Söyleminde Yapı, Gösterge ve Oyun," çev. Özkan Gözel. *Toplumbilim*, sayı 10/Jacques Derrida Özel Sayısı, s. 165-173.

Derrida, Jacques (1999c). "Différance", Türkçeye çev. Önay Sözer. *Toplumbilim*, sayı 10/Jacques Derrida Özel Sayısı, s. 49-61.

Derrida, Jacques (1999d). "Platon'un Eczanesi," Türkçeye çev. Zeynep Direk. *Toplumbilim*, sayı 10/Jacques Derrida Özel Sayısı, s. 63-81.

Ebbesen, Sten (1998). "Language, Medieval Theories of", Edward Craig (yay.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, cilt VIII, s. 389-404, Londra/New York: Roudledge.

Frege, Gottlob (1988) "On Sense and Meaning", İngilizceye çev. Max Black. P. Geach-M. Black (yay.) *Translatinos from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, Oxford: Basil Blackwell s. 56-78.

Frege, Gottlob (1990). "On Sense and Nominatum", İngilizceye çev. Herbert Feigl, A. P. Martinich (yay.) *The Philosophy of Language*, New York/Oxford: Oxford Un. Press, s. 190-202.

Grice, H. Paul (1989). *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Ma/Londra: Harvard Un. Press.

Gross, Barry R. (1970). *Analytic Philosophy*, New York: Pegasus.

Güneytepe, Abdülkadir (2003). *J. R. Searle ve J. Derrida'da Anlam Sorunu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kretzmann, Norman (1967). "Semantics History of ", Paul Edwards (yay.), *The Encyclopedia of Philosophy*, cilt VII, s. 358-406, New York: Macmillan Company and Free Press.

Lepore, Ernest-Robert Van Gulick (eds.) (1991). *John Searle and His Critics*, Cambridge, Mass./Oxford: Basil Blackwell.

Locke, John (1963). *Essay Concerning Human Understanding*, *The Works of John Locke*, cilt II, Almanya: Scientia Verlag Aalen.

Locke, John (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Ara Yayıncılık.

Peirce, Charles Sanders (1997). "Definitions of The Sign by C. S. Peirce" (der. R. Marty),

<http://members.door.net/arisbe/menu/library/rsources/76defs/76defs.htm>.

Platon (1982). *Kratylos*, Türkçeye çev. Teoman Aktürel, *Diyaloglar I*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 189-260.

Platon (1992). *Cratylus*, İngilizceye çev. Harold N. Fowler, Cambridge, Mass./Londra: Harvard Un. Press.

Saussure, Ferdinand de (1966). *Course in General Linguistics*, İngilizceye çev. Wade Baskin. New York/Toronto/Londra: McGraw-Hill Book.

Saussure, Ferdinand de (1976). *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Searle, John. R. (1968). "Austin on Locutionary and Illocutionary", *The Philosophical Review*, sayı 77, s. 405-24.

Searle, John. R. (1974). *Speech Acts*, Londra/New York: Cambridge Un. Press.

Searle, John. R. (1989a). *Expression and Meaning*, Londra/New York: Cambridge Un. Press.

Searle, John. R. (1989b). "A Taxonomy of Illocutionary Act", Searle 1989a içerisinde (s. 1-29).

Searle, John. R. (1989c). "Indirect Speech Acts", Searle 1989a içerisinde (s. 30-57).

Searle, John. R. (1989d). "The Logical Status of Fictional Discourse", Searle 1989a içerisinde (s. 58-75).

Searle, John. R. (1989e) "Metaphor", Searle 1989a içerisinde (s. 76-116).

Searle, John. R. (1989f). (D. Vanderveken ile birlikte): *The Foundations of Illocutionary Logic*, Cambridge, Ma.: Cambridge Un. Press.

Searle, John. R. (2000). *Söz Edimleri*, çev. R. Levent Aysever, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Shields, Christopher (1998). "Language, Ancient Philosophy of", Edward Craig (yay.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, cilt VIII, s. 356-61, Londra/New York, Routledge.

Szabó, Zoltan Gendler (1998). "Language, Early Modern Philosophy of", Edward Craig (yay.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, cilt VIII, s. 371-79, Londra/New York, Routledge.